

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

כד בטבת תשע"ח נשלח זינמ מידי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com גליון מספר 63

שלחו ילד לקנות, והפריט ניזוק, האם ההורים זכאים להחזר אם המכולת חייבת להשיב להורים דמי מצרכים שניזקו ע"י הילד שערך את הקניות

המקרה:

הורים נהגו לשלוח את ילדיהם הקטנים (פחות מגיל מצוות) לקנות מצרכים במכולת השכונתית. באחת הפעמים, הילדה נתקלה בדרכה עם האופניים בצאתה מהמכולת, והמצרכים שכללו גם ממתק אישי וביצים נשברו ונפסדו. ההורים ניגשו לבעל המכולת, ויחדיו תהו וביקשו לדעת אם הינם זכאים להחזר עבור הקנייה שנפסדה ולא הגיעה אליהם.

טענת המוכר: מששילם הלוקח, ובמקרה זה מששילמה הילדה על המוצרים, אין לו כל אחריות. **טענת ההורים:** הילדה אינה יכולה לקנות מבחינה הלכתית, וכי נשברו המצרכים ב'רשותו' הקניינית של המוכר. אומנם אם היו המצרכים מגיעים לרשותם, היתה המכירה מתבצעת כדין, אולם כל עוד לא זכו בהם ההורים הינם של המוכר, וההורים לא קיבלו אותם. והם זכאים להחזר עבור המצרכים ששילמו ולא קיבלו.

תשובה

אומנם המצרכים טרם 'נקנו' עדיין להורים, אך ההורים אינם זכאים להחזר המוצרים שנפסדו. שכן אומנם ההורים לא זכו במוצרים עדיין, אך משעה שנטלה הילדה בשליחותם, התחייבו באחריותם. מה גם שברור לכל, שכל מוכר מסכים לתת לילד לקנות בחנותו, בתנאי שלא יתבעו ממנו דמי פריטים שניזקו בטרם שהגיעו ליעדם, להורים. לגבי הממתק שניזק – יתכן ואף זכתה בו הילדה באופן ישיר ומייד, וברור שלא תוכל לדרוש עליו תמורה בשל האונס שארע לה.

נמוקי הדין

יש לבחון את ההגדרה ההלכתית בכל מקח

מקרה זה מגלם את החוסר מודעות שלנו מהקניינים ההלכתיים, ומההתנהלות עפ"י ההלכה. במבט הראשון, כל השומע את השתלשלות האירועים מתקשה להבין את תביעת ההורים, ואף מתקומם כנגדם. שכן סבור שכל השולח את בנו וילדיו לקנות ולרכוש עבורו דבר מה, 'קונה' עם הקנייה של הילד את שביקש לקנות. ואנו סבורים כי מאותה שעה ההורה נושא באחריות הפריטים שנרכשו, ומדוע מלין הוא על המוכר.

אולם נראה, כי עפ"י גדרי ההלכה, תביעת ההורים אינה רחוקה מההגיון, אם כי יש לבחון את דרכי ההתנהלות המקובלים, והמוסכמות החברתיות.

קטן אינו יכול לקנות עבור עצמו

יסוד מערכת קניינים מבוססת על נכונות והסכמה של השותפים בהליך הקניין, וכי צריכה להיות הסכמה ויכולת הקנאה וקניין של המוכר ושל הקונה, בין במכר בין במתנה, כפי שפסק השו"ע בס' רמג סעי' יד: 'אין

אדם זוכה במתנה לחבירו עד שיהא הזוכה גדול וכן דעת'. ומוטל עלינו לבחון את יכולתו של קטן, אם יכול לקנות ולהקנות.

הגמ' בגיטין בדף טו: כתבה: 'אמר רב יהודה אמר רבי אסי צרור וזורקו, אגוז ונוטלו - זוכה לעצמו ואין זוכה לאחרים, חפץ ומחזירו לאחר שעה - זוכה בין לעצמו ובין לאחרים'. מדין זה אנו למדים שהקטן שמגיע לגיל של 'בר הבנה' מסויימת, יכול לקנות רכוש ופריטים בעצמו.

מאידך, המשנה בגיטין בדף נט: נקטה שאין לקטן קניינים משל עצמו, ולכך סברו: 'מציאת חרש שוטה וקטן יש בהן משום גזל, מפני דרכי שלום', כלומר, הגוזל מהם לא קונה עפ"י דבר תורה ומדינא, אלא שחכמים החשיבו את שבידו כממונו, ולכן הנוטל ממנו שלא כדין נחשב כגוזל ממנו מדרבנן.

הראשונים יישבו את סתירת הסוגיות, וחילקו בין הסוגיות.

הר"ן על הרי"ף בגיטין בדף ל: כתב: 'י"ל דהתם היינו טעמא משום דליכא דעת אחרת מקנה [ומש"ה מפני דרכי שלום ותו לא. אבל אי איכא דעת אחרת מקנה] אית להו זכיה', וכ"כ הנמוק"י בב"מ בדף ה. היינו, עד גיל מצוות אין הקטן קונה אלא מתקנת חכמים מגיל שש או שבע, אך אם המוכר מקנה לו, הינו קונה מדאורייתא, מכח דין 'דעת אחרת מקנה'.

אומנם, המשנה הקודמת שם בגיטין בדף נט. אמרה: 'הפעוטות, מקחן מקח וממכרן ממכר במטלטלין'. ואכן יש להם קניין אפילו בהיותם פעוטות, בתנאי שמגיעים לגיל שש או שבע: 'כל חד וחד לפי חורפיה'. ובטעם הדין אמרה הגמ': 'וטעמא מאי. א"ר אבא בר יעקב א"ר יוחנן משום כדי חייו'. דהיינו חכמים ראו לנכון לתקן לקטין קניינים בכדי שיוכל להתקיים. פרט למצב שיש לו אפוטרופוס הדואג לו ולמחייטו, כפי שפסק השו"ע שם בס"י רלה סעי' ב, וכמש"כ הסמ"ע שם ס"ק יח: 'דכיון דיש לו אפוטרופוס, לא שייך בהו תקנת כדי חייו'. והוא הדין כשסמוך על שולחן בעל הבית, כפי שהוסיף הרמ"א שם.

וכך מסכמת הגמ' בגיטין בדף סה: 'אמר רבא, ג' מדות בקטן: צרור וזורקו, אגוז ונוטלו זוכה לעצמו ואין זוכה לאחרים... הפעוטות מקחן מקח וממכרן ממכר במטלטלין... ולמכור בנכסי אביו, עד שיהא בן עשרים'. וכן פרט הרמב"ם בהלכות מכירה פרק כט הלכה ו: 'קטן עד שש שנים אין הקנייתו לאחרים כלום, ומשש שנים עד שיגדיל אם יודע בטיב משא ומתן מקחו וממכרו ומתנתו קיימת... ודבר זה מדברי חכמים כמו שביארנו, כדי שלא יבטל ולא ימצא מי שימכור לו ולא יקח ממנו, והכל במטלטלין. אבל בקרקע אינו מוכר ולא נותן עד שיגדיל', וכן פסק השו"ע בס"י רלה סעי' א.

נמצא, שיש בידנו מדרג של יכולת הקנייה של קטן עפ"י גילו;

- א. פחות מגיל הפעוטות – אינו יכול לקנות כלל, אף לא מטלטלין.
- ב. מגיל הפעוטות כבן שש או שבע, קונה מדרבנן מטלטלין ולא קונה מדינא. ברם אם מקנים לו דבר, הינו קונה מדינא. וכדי חייתו, תיקנו לו חכמים קניין, כדי חייתו, באם אינו סמוך על שולחן אחר ואין לו אפוטרופוס.
- ג. מגיל בגרות, גיל מצוות עד גיל עשרים כשיר לבצע כל עסקה וקונה מדאורייתא מטלטלין, אך לא קונה קרקעות של אביו עד גיל עשרים.

כן כתב השו"ע בס"י רמג סעי' טו: 'קטן שנותנים לו צרור וזורקו, אגוז ונוטלו, זוכה לעצמו... ואינו זוכה לאחרים. פחות מזה, לא לעצמו ולא לאחרים'. העיר הרמ"א שזוכה לעצמו: 'ודוקא כשיש דעת אחרת מקנה לו, אבל במציאה, לא'. הרי שאין יכולת לקטן לזכות בלא שיהא דעת אחרת שתקנה עבורו.

ברם הש"ך בס"י רמג סק"ו חידש שהשו"ע דיבר דווקא בקטן פחות מעונת הפעוטות, ואז נזקק לדעת אחרת מקנה על מנת לזכות לעצמו. ברם קטן מגיל שש עד גיל בגרות יכול לזכות בעצמו מדאורייתא, אף בלא שיזדקק לדין 'דעת אחרת מקנה'. הנפק"מ הגדולה היא, שיש יכולת לשיטת הש"ך לזכות במתנה מדינא, לעומת דעת הרמ"א ויתר הראשונים שאין הקטן זוכה במתנה אלא מתקנת חכמים.

בעל המכולת אינו יכול להקנות ישירות להורים

הפקידה בחנות ראתה את סל המצרכים של הילדה, וידעה כי הינה מבצעת קנייה עבור משפחתה. עפ"י גדרי ההלכה, מצאנו מחלוקת אם הקטנה יכולה לבצע קנייה לבדה, אך ברור שאינה יכולה לזכות עבור

אחר, הגם שדעת אחרת מקנה, כמבואר בשו"ע ס' הרמג סעי' יד שהבאנו לעיל: 'אין אדם זוכה במתנה לחברו עד שיהא הזוכה גדול וכן דעת'. נמצא, שהורי הילדה לא זכו במצרכים, כל עוד לא הגיע סל המצרכים להוריה.

את הממתק קונה לעצמה, או להוריה?

אומנם את הממתק האישי, ביקשה הילדה לקנות עבור עצמה. והיה מקום לבחון אם היא זכתה בו לכו"ע בעצם הקנייה במכירת מדאורייתא, או מכח דין 'דעת אחרת המקנה'. אלא שיש להתבונן בכך, האם ביצעה הילדה שתי סוגי קנייה, להוריה ולעצמה? ולעצמה, וודאי קונה הילדה, לש"ך בשל כח קנייתה, ולרמ"א בשל דעת אחרת, של המוכרת שמקנה לה.

צ"ע אם אפשר להביא סיעתא מעצם העובדה שהילדה לא פתחה את החפיסה באופן מיידי עם צאתה מהחנות, שהיא קונה אותו בשם הוריה, ומזכותם מבקשת לאוכלו, ולא לקנות פריט זה באופן אישי ולהבדילו מיתר מסע קנייתיה. ואזי אף לגבי הממתק אנו נאלצים לזכות תחילה להוריה, ורק אז יכולה לזכות עבור עצמה. שכן בהחלט ניתן לומר, כי קנתה אותו לעצמה, וכי מבקשת לאוכלו לאחר זמן.

שמא, אין תשובה אחידה לשאלה זו, וכי תלויה התשובה במנהגי המשפחה, אם נותנים לילד כסף לקנות לעצמו מיני מתיקה, או שהם מרשים לו לקנות את שיחפוץ, אבל לא ניתן לו כסף. וצ"ת.

ילד שליח

נאמר במשנה בב"מ פ"ח מ"ג: 'השואל את הפרה, ושלחה לו ביד בנו, ביד עבדו, ביד שלוחו, או ביד בנו, ביד עבדו, ביד שלוחו של שואל, ומתה, פטור. אמר לו השואל שלחה לי ביד בני, ביד עבדי, ביד שלוחי, או ביד בנך, ביד עבדך, ביד שלוחך, או שאמר לו המשאיל, הריני משלחה לך ביד בני, ביד עבדי, ביד שלוחי, או ביד בנך, ביד עבדך, ביד שלוחך, ואמר לו השואל שלח, ושלחה ומתה, חיב', וכן נפסק בשו"ע בס' שמ סעי' ה. נמצאנו למדים, שאם שלח בעל המכולת עם שליח שלו ומטעמו, כל עוד לא הגיע לבית הלקוח, אין לחייב את הלקוח בתשלומי הפריטים אם ניזוקו בדרך. ואם כבר שילם הלקוח, יש להשיב לו את ערך הפריטים ששילם ולא קיבל לידי ולרשותו. וכן בנתינה לילד כדי להכניס לרשות אביו, אין ההורה קונה את החפץ. אולם כשהשואל או הקונה ציוה וביקש מהמשאיל להשאיל לו ומהמוכר למכור ע"י בנו - קבל עליו את חיובי השאלה מיד שהגיע לידי הבת, ומהאי שעתא השואל חייב באונסיה, שכן קיבל על עצמו את האחריות עם קבלת בנו.

כן יש להכריע במקרה שלפנינו. ההורים שביקשו לקנות את המצרכים, ביקשו מהמוכר שיביא להם את המצרכים באמצעות ביתם, בכך ששלחו את הילדה לחנות להביא מצרכים עבורם. אומנם, הם לא זוכים במצרכים מיד אלא רק כשיגיע לרשותם, אך עד אז הינם מוגדרים כדין 'שואל' שנטלו אחריות על המצרכים עם הבקשה לשלוח אותם עם הבת. לדברים אלו, יש להכריע, שאומנם לא זכו ההורים במצרכים, אך נטלו אחריות על עצמם מעת שנטלה הילדה אותם, ואין בעל החנות מחוייב לשאת בהפסד המצרכים ואינו צריך להביא להורים מצרכים אחרים תחתם.

קיצוז חיובים – של ההורים ושל בעל המכולת

בספר חבל נחלתו חלק ג' ס' נט דן במציאות מעין זו, וסבר שכיון שהילד שילם על המצרכים טרם לקיחתם, מצויים המעות ביד המוכר במעמד של 'שומר', ומפאת דין 'בעליו עימו', ההורים פטורים מחיוב המצרכים ששאלו: 'גם המעות לא נקנו למוכר אלא כשהמקח נקנה לאם, שהרי מעות אינן קונות במטלטלין, והקדמת תשלום אינה יוצרת קניין. והמוכר הוא שומר על המעות עד שיקנה המקח, ולכאורה קיים כאן פטור של 'בעליו עמו'. שהרי בזמן שהמוכר השאיל את החפץ הוא קבל על עצמו שמירת המעות עבור השואל — האם, עד שיגמר המקח, וא"כ המקרה הוא "שומר לי והשאילני"... וא"כ לכאורה האם פטורה מהתשלום ועל המוכר להשיב לה את המעות'. כלומר, כיון שהמכולת שומרת על הכסף בעת מסירת המצרכים להורים ביד ביתם, חל על ההורים פטור מכח דין 'בעליו עימו', והינם פטורים מאחריותם על תשלומי המצרכים, ומשכך, הינם זכאים להחזר כספם.

גם אם נקבל את הנחת יסוד זו, יש לדון בקנייה המבוצעת בהקפה, שהמכולת רושמת חיוב לתושב המקום שמבצע קנייה, או לחילופין שנעשתה הקנייה באשראי, אזי במקרה זה אין כסף שמופקד בידי המכולת, ואזי יחוייבו ההורים על אחריותם, ולא יהיו זכאים להחזר כלשהו.

והוסיף לחקור שם אם הכסף שניתן למכולת בטרם שהגיעו המצרכים להורים מוגדר כפקידון ביד המכולת והם שומרים עליו, או שהינו כהלוואה, ועם הכנסת המצרכים לבית ההורים, נכנס הכסף לבעלות המכולת, ולא מוגדרים בעלי המכולת כשומרים כלל.

אבן המבחן לבדוק שאלה זו, תלויה בשאלה האם לבעל המכולת מותר להשתמש במעות עוד לפני סיום הקניין. שכן אסור לשומר על פקידון להשתמש בו, ואם משתמש הרי הוא גזלן ושולח יד בפקידון. לעומת הגדרת הלוואה, ש'מלוה להוצאה ניתנה'. כלומר, מיועדת ההלוואה שהלווה יצרוך וישתמש בכסף וישיב את ערך ההלוואה במועד שקבעו, ולא דווקא את אותם מטבעות ישיב.

יש להכריע בנידון שלנו, שהכסף מוגדר כמלווה, מבלי להכנס להגדרתם המדוייקת מבחינת אופי העיסקה. שכן גם לו נסבור כפי שטען תחילה ב'חבל נחלתו' שהמוכר מוגדר כ'שומר' על הכסף עד שיחול הקניין בעת הכנסת המצרכים לרשות ההורים, נהוג וידוע לכל כי את הכסף שמגישים למוכר בעת הקנייה, הוא מכניס למערכת ה'קופה רושמת' והוא זכאי להשתמש בו ככל הנצרך לו. וגם אם ימצא טעות בקנייה או בחשבון ויתברר שהלקוח זכאי להחזר תשלומים, ישיב לו המוכר כסף אחר שווה ערך שזכאי לו. הרי אומר, שלעולם נותנים למוכר את הכסף בתורת הלוואה אם יהיו זכאים להחזר. זאת להבדיל ממוכר שלא מתבצע באמצעות 'קופה רושמת', ששם ניתן להגדיר את הכסף שניתן בטעות או של מקח טעות כ'שומר' ביד המוכר עד לבירור החשבון.

נמצא, שההורים אומנם לא קנו את המצרכים אלא רק בעת שיכנסו לרשותם, אך התחייבו באחריותם בעת שנטלתם הילדה שקנתה עפ"י בקשתם. והמוכר אומנם לא זכה בכסף בעת קניית הילדה, אלא הוא כלוה אותו עד שיכנסו הפריטים לרשות ההורים, אך משלא משיבים ההורים את הפריטים בשל כך שנשברו, המוכר אינו חייב להשיב להם את כספם, והוא גובה אותם כפרעון תחת המוצרים והמצרכים שנטלו תחת אחריותם. וקיצוז חיובים איכא הכא.

האם בעצם שליחת הילד לקנות, מחלו על הנזקים שיארעו

אפשר לחדד את הגדרה זו שהעלינו, ולדמות את קניית הילדים למוצרים שלא ניתן להחזירם לחנות. כלומר, כיון שלא ניתן להחזיר מוצרי חלב ובשר בגין החוק ותנאי החנויות, הרי משעה שנטל הלקוח את מוצרים אלו, הכסף חלוט וקנוי למוכר ללא יכולת השבה. כמו כן אם יקנה ילד מוצרים אלו, לא יוכל להשיבם ולקבל את כספו. הרי שמראש הקונה מקנה את ערך הכסף של מוצרים אלו למוכר, ביודעו שלא יקבלם חזרה גם אם ימצא פגם בהם (לקויים בגוף המוצר, מקבלים החזר רק בהגשת תלונה לחברה המייצרת, ולא בהחזר המוצר במכולת). כן יש לאמוד דעת כל מוכר, שאם ניגש אליו קטן או קטנה לרכוש פריט ומצרך, אם תהיה יכולת תביעה של ההורים על שהמוצר לא הגיע לביתם ולרשותם מחמת אירועי אונס של הילד, לא ימצא מי שימכור לילדים שום דבר, אא"כ יחתים את ההורה ואת הילד כי המכירה חלוטה ולא ניתן להחזירה (אומנם אם יציגו את הפריט, יקבלו החזר על פי הקבוע בחוק, אבל בלא הצגת וקבלת הפריטים והמצרכים לא תשמע טענה על חוסר ביסוד העיסקה והמקח). לדברינו, הרי שבליבו ובלב כל אדם, וכמאן דגלי מעיקרא לכל, שכל עיסקה וקנייה שמבצע קטין, הינה קיימת גם אם יארע דבר אונס בטרם יקבלו ההורים (בחבל נחלתו מאן להבין, ובצדק, כי יש מנהג המדינה שיקנו המצרכים מיד עם קניית הילד. שכן אין מנהג שחידש קנייה עבורם, אלא לא שמו ליבם לחשוב על המשמעות ההלכתית של הקנייה. ברם אנו מעלים כאן, כי אף שעדיין לא התבצעה הקנייה, מוחלים ההורים מראש, ובלב הכל להתנות כי לא תשיב החנות דמי חפץ שנפסד אחר שנטלו הילד אף שטרם הגיעה ללקוח).

לסיכום: ההורים לא קונים את המצרכים אלא רק בעת שנכנסו לרשותם, אך עם נטילת הילד/ה את המוצר מהחנות הינם מקבלים אחריות על המוצר, ומחוייבים בהשבתו או בתשלומיו.

הכסף שהגישה הילדה למוכר מוגדר כהלוואה עד שיזכו ההורים במצרכים, אך קיבלו על עצמם הכל, שלא תתקבל טענה להחזר כספי במקרה שלא קיבלו ההורים את המצרכים, ולכן לא יוכלו לדרוש את דמי המצרכים שנפסדו.